

ISTORIE PERSONALĂ ȘI ISTORIOGRAFIE DESCENTRALIZATĂ

INTERVIU CU VICTOR NEUMANN

„Prin ceea ce gândesc, scriu și spun, trăiesc și retrăiesc fiecare pasaj al istoriei”

Vasile Bogdan- *Domnule profesor Victor Neumann, aveți un destin cu totul și cu totul aparte, un destin care este specific însă Lugojului, Banatului, acestei părți din Europa. În acest drum al vieții ați avut șansa de a porni de la o realitate, care este Lugojul multicultural, multiconfesional, multietnonațional, și ați ajuns la sinteze într-o viață de om cu o operă deosebit de bogată, cu privire la înțelesurile acestei părți din Europa. Eu vă propun ca în minutele următoare să refacem etape din acest drum, ca să vă înțelegem mai bine căutările și poate pornim de la exemplul cel mai frumos care este însăși familia dumneavoastră. Dar înainte de asta v-aș ruga să definiți așa cum simțiți în sufletul dumneavoastră și cum simțiți din toată opera pe care ați creat-o, ce este de fapt Lugojul, în sinteză, foarte pe scurt.*

Victor Neumann - Cum foarte bine ați observat, destinul meu este unul aparte, se confundă cu istoria multi-și interculturală a Lugojului și a Banatului. E ceea ce m-a ajutat să înțeleg de când și cum anume bănățenii au contribuit la integrarea noastră în Europa modernă. Lugojul este un oraș construit după modelul Europei Centrale. În evul mediu era o cetate, iar în secolul luminilor - al XVIII-lea - a devenit un oraș propriu-zis. Mărturiile documentare relevante pentru urbanitatea locului trimit la acest din urmă timp istoric, când Lugojul devenise un centru meșteșugăresc și

comercial, adăpostind comunități ce practicau o diversitate de culte religioase: ortodox, romano-catolic, greco-catolic, mozaic, reformato-calvin. Comparativ cu cetatea medievală, orașul dobândise un contur diferit. Întreg Banatul amintitului secol al XVIII-lea - când are loc cea dintâi tranziție spre modernitate - se definește și autodefinește prin prisma reformelor iosefiniste (inițiate de Iosif al II-lea, împăratul Casei de Habsburg). E vorba de un timp în care are loc emanciparea socială de sus în jos. E perioada în care comunitatea locală arată interes și atașament pentru urbanizare și schimbare, dovadă fiind mișcarea demografică, reorganizarea administrației, multiplicarea instituțiilor private și publice, diversificarea cultelor religioase. E timpul în care Lugojul se remarcă prin breslele meșteșugărești, prin construirea de noi imobile inspirate de arhitectura Timișoarei și Vienei, dar mai ales prin toleranță și ospitalitate. De-a lungul secolului al XVIII-lea, găzduise refugiați din regiunile învecinate și diplomați din Europa occidentală călătorind de la Paris și Viena la Constantinopol.

Banatul era o zonă tampon între două imperii, Habsburgic și Otoman. Înainte de 1716 a aparținut Otomanilor, iar după 1717, Habsburgilor. Loialitatea tuturor bănașenilor față de Viena a fost firească. Alături de populațiile băștinașe majoritare numeric, română și sârbă, pe parcursul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor regiunea a primit numeroși coloniști din întreaga Europă. Între altele, așa s-a conturat și identitatea comunitară a Lugojului modern, una care, așa cum ați menționat, e multiconfesională și, ulterior, multi- și interculturală. De pildă, așa s-au născut cele două cartiere, Lugojul nemțesc și Lugojul românesc. Podurile de peste râul Timiș aveau să arate autentica legătură dintre oameni și comunități, dând un farmec aparte orașului.

VB - *Ce puteți spune despre înaintașii dumneavoastră, pentru că familia Neumann a fost printre ctitorii unui anumit moment lugojean.*

- **VN** - Mulțumesc pentru curiozitatea Dvs. privind biografia familiei mele. Trebuie să vă spun că în regiunile Europei Centrale au fost și sînt multe familii mixte. Există mărturii documentare pe care le-am găsit și potrivit lor începînd cu anul 1840 familia Neumann trăia în Lugoj. Străbunicul meu s-a mutat de la Făget la Lugoj. Bunicul, Armin Neumann, s-a născut la Lugoj și s-a căsătorit cu Johanna Kugel din Arad. Ei au avut șase copii, printre care și pe tatăl meu, Andrei. Într-adevăr, familia s-a dedicat celui de-a doilea proces al modernizării, respectiv industrializării. La începutul secolului trecut, bunicul Armin a studiat construcțiile la Universitatea din Chicago. După cîțiva ani s-a întors și a devenit un cunoscut antreprenor. Proiectul și casele construite de bunicul în colonia care îi poartă numele - se află în apropierea Spitalului Municipal, dincolo de calea ferată - , demonstrează nu doar atașamentul său profund pentru oraș, ci și remarcabila pregătire profesională și propriile resurse financiare. Investise enorm în construcția coloniei, găsind că este importantă industrializarea și extinderea Lugojului. El însuși intrase în fel și fel de afaceri, la fel și frații săi. O parte a familiei a fundat fabrica de bere, de sifoane și sucuri. La vremea aceea, bunicul Armin avusese inteligența și înțelegerea necesare pentru a-și trimite copiii la școală. Limba

germană era limba lui maternă, maghiara, cea de-a doua limbă. Copiii săi învățaseră mai întâi limba maghiară, mai apoi, limba germană.

VB - *E vorba despre un Lugoj interconfesional, intercultural, iar familia dumneavoastră este, spuneam, o pildă în acest sens, pentru că mai rar un evreu va lua din dragoste o româncă și vor fi fericiți o viață întreagă, avându-vă și pe dumneavoastră drept fiu.*

Ana-Catalina (Catita) și Andrei (Bandi) Neumann

VN - După 1919, întreaga familie și-a însușit foarte bine și limba română. Devenise una trilingvă, așa se face că Andrei (Endre sau Bandi), tatăl meu, a urmat cursurile gimnaziale, liceale și universitare în limbile maghiară, germană și română. A citit literatura clasică germană, maghiară și română în cele trei limbi. Absolvisc Liceul Israelit din Timișoara după primul război, învățând și ebraica, apoi, a studiat cîțiva ani la secția germană a Universității din Praga. Nu numai pentru că așa a vrut bunicul, dar și pentru faptul că la Timișoara era mai greu să fie înscris la Politehnică. Fiind vorba de o nouă instituție universitară a regiunii și a României (a luat ființă în anul 1920) se dorea a fi dezvoltată în relație cu identitatea românilor. În deceniile interbelice, evreii fuseseră

arareori acceptați să studieze în amintita Politehnică. Situația era relativ similară în cazul celor ce proveneau din alte comunități așa-zis minoritare, cu toate că la vremea aceea mulți lugojeni, timișoreni, bănățeni nu făceau distincția dintre un majoritar și un minoritar. În contextul schimbărilor politice de după primul război mondial, al genezei noilor state naționale din regiune, importantă era coabitarea pașnică și reciprocitatea serviciilor făcute și nu diferențele cultural-lingvistice sau religioase. În orice caz, Lugojul continua să ofere familiei bunicului șansa de a se dezvolta din punct de vedere profesional și economic. Tatăl meu, Andrei Neumann, împreună cu fratele său, Zoltán/Zoli, avea să deschidă o fabrică de produse alimentare și mai multe magazine. Între altele, a fost proprietarul unui foarte elegant magazin de produse textile situat pe strada Gării, unde, în anii de dinainte de al doilea război, a lucrat împreună cu mama mea, Catalina-Ana, născută Gherban (Gîrban). Nu erau căsătoriți, aveau însă o relație de iubire și de prietenie. Nici nu aveau voie să se căsătorească, legile rasiale de dinainte și din timpul celui de-al doilea război interziseseră căsătoria între un evreu și o creștină. În pofida acestora sau tocmai de aceea, mama a preluat amintitul magazin, apărînd averea și proprietatea tatălui. Abia după război, după ce legile rasiale fuseseră abrogate, s-au putut căsători. S-a întîmplat în anul 1950. Căsătoriile iudeo-creștine nu au reprezentat și nu reprezintă o raritate în regiunile Europei Centrale și de Sud-Est, dar dubla apartenență a copiilor lor – și aici aveți dreptate – iese mai rar în evidență ca urmare a diferenței între dogmele religioase, a prejudecăților, dar și a catastrofei produsă în al doilea război mondial cînd o mare parte a evreilor Europei și a rudelor lor (creștinate sau nu, religioase sau nu, asociate evreilor) au fost exterminate pe criterii rasiale.

Tata și mama s-au inspirat și s-au format prin codul cultural multiplu fecundat al Banatului. Putem înțelege aspectul acesta citind registrele de căsătorii din arhivele primăriilor din Lugoj, Timișoara și Arad. Vom admite că identitățile urbane au fost marcate de astfel de familii mixte, că e vorba de o trăsătură fundamentală – una central și sud-est europeană - ce particularizează Banatul. Cel puțin zona lui urbană. Fenomenul e similar în întreaga Europă, dar mai cu seamă în regiunile aflate la granița dintre religii, culturi, regate, imperii și națiuni. Într-un astfel de cadru geografic și administrativ-politic relația dintre evrei și creștini trece dincolo de diferențierile dogmatice, făcînd posibilă apariția familiilor mixte iudeo-creștine. Dincolo de neajunsuri, interdicții ori excluderi temporare – cunoscute de-a lungul timpului în toate colțurile ale Europei - , este de dorit să observăm că oamenii Lugojului și Banatului nostru au comunicat, s-au apropiat și s-au înțeles. Și, uneori, au depășit segregările de orice fel, construind invocatele punți de legătură. Interesant și important de reținut este că la Lugoj, ca în tot Banatul, congregațiile religioase făcuseră efortul încă în secolul al XVIII-lea de a crea o platformă comună, utilă emancipării locuitorilor. Aceasta a fost posibilă în contextul în care pămînturile erau în proprietatea împăratului (așa cum anterior cuceririi Banatului de către Viena fuseseră în proprietatea sultanului de la Constantinopol) și nu exista o nobilime locală, clerul bisericilor agreînd ideile iluministe reformatoare ale lui Iosif al II-lea.

Părinții mei au trăit în virtutea acestui patrimoniu multi- și intercultural moștenit. Limba maternă a mamei a fost româna. Urmase cursurile școlii Notre-Dame din Lugoj, totodată, era o bună vorbitoare a limbilor germană și maghiară. Cunoștea dialectul șvăbesc, învățat în

conversațiile cu prietenii din copilărie. Tata vorbea perfect limba germană, i-ar eu auzeam adesea discuția dintre ei cum că important e ca fiul lor să învețe germana literară. În casă, în permanență auzeam vorbindu-se în trei limbi, ceea ce era frecvent întâlnit la Lugoj și Timișoara, la Reșița și Arad, la Jimbolia și Sînnicolaul Mare. La fel, în Banatul sîrbesc, la Vrșac, Biserica Albă, Zrenjanin. Multe familii din Lugoj erau plurilingve, orașul avînd comunități de limbile română, germană, maghiară, sîrbă, roma. Lugojul a fost multicultural prin excelență, iar acest patrimoniu a fost dus mai departe și de familia mea. Din punct de vedere istoric, aceste lucruri m-au îndemnat să evaluez și să explic moștenirea unui patrimoniu plural grație căruia m-am manifestat ca istoric. Acesta m-a ajutat să vorbesc mai lesne despre Europa, despre apropierea și integrarea istorică în Europa. Evitînd ideologiile de orice fel, comparativ cu alți istorici din generația mea, am introdus un accent propriu - întotdeauna documentat și argumentat -, asupra istoriilor regională și națională.

VB - Prin ce e strălucită istoria orașului?

VN - Lugojul a fost întotdeauna un reper social și cultural. Orașul s-a remarcat prin locuitorii săi, prin clasa de mijloc și diversitatea comunitar-lingvistică, prin instituțiile de cultură și sport, prin spiritul creativ al personalităților sale. De exemplu, prin muzicieni ca Iosif Willer, Tiberiu Brediceanu, Ion Vidu, Filaret Barbu, György Kurtag, s-a conturat o anumită particularitate a vieții culturale locale. Prin alții, la fel de talentați, au luat naștere corurile și societățile muzicale îndrăgite și îndelung cultivate de lugojeni, deseori recunoscute în România și în Europa. Lugojul a avut personalități în multe domenii, pedagogie, științe, administrație, economie. Ele au fost rezultatul mediului social-intelectual plural, influențelor, împrumuturilor și serviciilor reciproce dintre indivizi și comunități. Strălucite și apreciate au fost mințile deschise la nou, cele ce au construit legăturile cu lumea. Aproape nu exista familie de așa-zisi burghezi la sfîrșit de secol al XIX-lea și început de secol al XX-lea care să nu își fi trimis copiii la studii de muzică, drept, medicină și inginerie la Budapesta, Graz, Viena, München, Praga, Berlin. Încă în anii 1800, Lugojul avusese o pătură de oameni bogați și o importantă clasă de mijloc care au înțeles rolul instrucției școlare, acordîndu-i un interes cu totul special.

Reconstituind pe bază de documente de arhivă viața și opera lui Vasile Maniu, am găsit mărturii cum că acest important intelectual român din secolul al XIX-lea își însușise foarte bine nu doar limba maternă, ci și limbile germană și maghiară. S-a căsătorit cu Olga von Löwich din Oravița, studiasse dreptul la Budapesta, devenind avocat la București, apoi, om politic, membru al Parlamentului din Vechiul Regat și membru titular al Academiei Române în cadrul secției de istorie. Un traseu parțial similar l-au avut intelectualii bănățeni Constantin Diaconovici Loga, Paul Iorgovici, Eftimie Murgu. În cazul lor și al multor alora, plurilingvismul și relațiile transculturale sînt vechi și fecunde. La fel, în cazul creațiilor intelectualității de limbă germană și în care Banatul excelase (în perioade diferite) prin Johann Jakob Ehrlar, Clemens von Rossi, Matheus Heimerl, Johann Nepomuk Preyer, Armin Barát, Adam Müller Guttenbrunn ș.a. Cu toții au contribuit la o bună înțelegere a comunităților locale, dar și la dialogul european al Banatului. Alături de Timișoara și Arad, Lugojul a fost coparticipant la istoria transculturală europeană. Ideile de

naționalitate și națiune – prezente deja în Lugojul secolului al XIX-lea – sînt și ele de inspirație europeană.

Eftimie Murgu nu este doar revoluționarul de la 1848 pe care îl cunoaștem mai ales prin programul politic promovat pe Cîmpia Libertății de la Lugoj, ci și o figură emblematică a intelectualității regiunii. Scria nu numai în limba română, ci și în limba germană. Provenea dintr-o familie ortodoxă, cu deschidere față de alte religii și culturi. Spre deosebire de Transilvania, unde mulți români se convertiseră la religia greco-catolică, în Banat ortodoxia rămăsese religia dominantă. Dar, aici a fost și a rămas o versiune mai flexibilă a cultului, nu întotdeauna înțeleasă de ortodocșii din alte regiuni ale României deprinși să sublinieze mai mult diferențele decît apropierea dintre culte. Relația cu greco-catolicii, dar și cu romano-catolicii, cu neoprotestanții, precum și cu mozaicii arată o orientare ecumenică a Banatului. Mai aproape de noi, mitropolitul Nicolae Corneanu avea s-o continue.

Pilda Lugojului istoric e una care ar putea remodela mentalul colectiv de astăzi: orașul s-a mîndrit timp îndelungat cu pluralismul său. În secolul al XVIII-lea, cînd episcopul romano-catolic de Timișoara sau cel de Esztergom/Strigoniu vizitau orașul, băteau clopotele și la biserica catolică și la aceea ortodoxă. Cînd episcopul ortodox sîrb de Timișoara vizita Lugojul, la fel se întîmpla. Era o relație fraternală între cele două culte creștine. Jurnalul minoriților din Lugoj consemnează o astfel de admirabilă coabitare a religiilor. În fapt, interconfesionalitatea era un mod de existență a unui Lugoj definibil – aidoma regiunii – prin prisma credinței într-un singur Dumnezeu. Istoricul Valeriu Leu, fostul meu coleg care a studiat jurnalul minoriților, a inserat în cărțile sale informații ce probează acest fel de urbanitate europeană modernă. Am reluat și integrat informații de acest fel în descrierile și interpretările din cartea dedicată *Istoriei Banatului*.

Pot să vă spun un alt lucru interesant privind toleranța Lugojului: în timpul răscoalei lui Horea, episcopul romano-catolic de Transilvania, Batthyány Ignác, se refugiase la Lugoj. Banatul nu cunoscuse nemulțumirile și revoltele sociale transilvane. Abia la 1780 s-a născut o nouă nobilime, atunci cînd împăratul pusese în vînzare pămînturile, sate întregi fiind cumpărate de notari, funcționari superiori și militari. Ulterior, ei vor cumpăra și titlul de nobil. Noua nobilime nu este una de sînge, precum cea medievală din Transilvania. E însă una apropiată de burghezie, are inițiative, investește în dezvoltarea economică și acceptă emanciparea de sub servituțile feudale. Ea va copia ceva din stilul vechii nobilimi, obiceiuri, arhitectura conacelor sau palatelor, aranjamentul caselor, nu și sclavizarea. Așa s-au născut relațiile sociale tolerante, utile modernizării și pe care le vor valorifica locuitorii orașului și regiunii în secolul al XIX-lea și în prima parte a secolului al XX-lea. Tot astfel, Banatul avea să devină una dintre cele mai dezvoltate regiuni ale României, iar Lugojul va dobîndi o excelență urbană inconfundabilă și care se baza pe administrația publică, firmele meșteșugărești și comerciale, dar mai ales pe oamenii locului. Nu e o întîmplare că principalele și productivele fabrici de la Lugoj din secolul al XX-lea au ca referință breslele meșteșugărești din secolele anterioare. Istoria arată că meșteșugarii formau de secole o bine remunerată comunitate. E vorba de o tradiție, iar exemplele ne ajută să înțelegem cum meșteșugarii și negustorii cu dare de mîna ridicaseră Biserica Adormirea Maicii Domnului în anii 1759-1766. Pînă astăzi, Biserica cu două turnuri din Lugoj (cum mai este cunoscută lugojenilor) e

una dintre cele mai frumoase biserici ortodoxe din Banat. E o construcție impunătoare și foarte scumpă, avînd un proiect realizat de un arhitect din Timișoara și aprobarea de construcție din partea administrației imperiale de la Viena. Ca stil, mărime, artă a icoanelor e similară Catedralei Mitropolitane de la Karlowitz (Sremski Karlovci), fostă reședință a ortodoxiei din întreg Imperiul Habsburgic. În fine, străzile, casele și palatele vechi probează faptul că Lugojul are o istorie strălucită.

VB - *Pentru că veni vorba. În ce măsură această foarte bună înțelegere interetnică se regăsește în sprijinul altor naționalități, în lupta românilor pentru afirmarea națională, pentru înfăptuirea idealului național de unire.*

VN - Competiția între așa-numitele naționalități e vizibilă în secolul al XIX-lea. Peste tot în imperiu se naște o dorință nu numai de emancipare socială, ci și de autodefinire identitară pe criterii de limbă și cultură. Ceea ce a atras și divergențe pornind de la pretențiile de dominație ale unui grup asupra altuia. Revoluția de la 1848 din regiunile Europei Centrale și Est-Centrale indică pentru înființarea acest fapt. Secolul al XIX-lea este un secol în care diversele comunități lingvistice sînt identificate oficial prin noțiunea de naționalități. Banatul făcuse și atunci o notă aparte. De pildă, la 1848, Eftimie Murgu nu dorea un război civil cu nici una dintre comunitățile învecinate, ci recunoașterea propriei instituții religioase a românilor. În programul revoluționar prezentat în timpul adunării populare de pe Cîmpia Libertății din Lugoj, el cerea desprinderea de Biserica Ortodoxă Sîrbă și crearea unei episcopii ortodoxe române. Chiar dacă bisericile celor două comunități s-au apoiat și identificat cu mișcarea etnonațională, colaborarea dintre români și sîrbi a funcționat bine în multe împrejurări. La fel, colaborarea cu naționalitățile germană și maghiară. Cum se explică acest lucru? Imperialii au înțeles cînd și de ce izbucniseră crizele politice, de unde și interesul lor de a evita tensiunile și eventualele conflicte dintre grupurile ce populau statalitatea. Și unele și altele aveau să beneficieze de existența regimentelor de graniță, românești, sârbești și germane de la Caransebeș, Vrșac și Biserica Albă; în alte cazuri, soldați de toate confesiunile și de toate limbile aveau să lucreze în regimente comune, cazul regimentului de casă al Aradului, Kaiser Leopold II, o instituție-cheie a imperialilor, apreciată nu numai pentru scopurile militare, ci și pentru răspîndirea normelor cultural-civilizaționale ale modernității. Problema bunelor relații între naționalități a fost lăsată în seama administrațiilor locale. Dacă exista un prefect inteligent, vorbind mai multe limbi, acela știa să gestioneze și relațiile intercomunitare, evitînd conflictele. Un exemplu e administrația comitatului Timiș sub conducerea lui Ormós Zsigmond. Nu e o întîmplare că Lugojul și Timișoara au avut adesea astfel de lideri, chiar aripa bănățeană a Partidului Național Român sub conducerea familiei Mocsonyi (Andrei și Alexandru) și a lui Vincențiu Babeș fiind un reper în acest sens prin compromisul din interiorul și dinafara regiunii, dar și prin acela cu autoritățile regalo-imperiale de la Budapesta și Viena.

Dincolo de acest spirit care a continuat să existe, la sfîrșitul secolului al XIX-lea apărea o primă și vizibilă segregare a comunităților sau a naționalităților cum erau definite în dubla monarhie. Avea să fie o provocare pentru bănățeni, una ce se va extinde de-a lungul întregului secol al XX-lea. Identitățile central și est-europene autodefinite ca etnonaționale au intrat în

competiție pentru formarea statelor lor naționale. Ideologiile naționalistă și etnonaționalistă au provocat primul război mondial, precum și nenumărate dezastre umanitare. Prin Tratatul de pace de la Paris, Banatul istoric avea să fie divizat între România, Serbia și Ungaria, România primind cea mai mare parte a regiunii. Fusesse reorganizată administrația și promulgată o nouă legislație, context în care coabitarea multiculturală, interferențele dintre români, șvabi, sârbi, maghiari, evrei, bulgari, slovaci, romi avea să continue. În paralel, integrarea statală pe criterii etnonaționale subliniase diferențele dintre comunități și mai puțin similitudinile. Cu toate acestea, mulți lugojeni și bănățeni integrați României au arătat că doresc să se bucure de moștenirile lingvistice și religioase diverse ale Banatului istoric.

VB - Ce fel de politici are România în privința evreilor din Banat?

Banatul era puțin cunoscut liderilor politici de la București ori din alte centre ale României. Încă în anii interbelici, dar mai ales în timpul celui de-al doilea război mondial, ideologia naționalistă a fost propagată de o parte a intelectualilor români, unii dintre ei foarte cunoscuți și acceptând să joace un rol important în multiplicarea ideilor extremiste ale mișcării legionare. Spre deosebire de Cluj și Transilvania, de alte regiuni ale României, Lugojul, Timișoara și Banatul și-au conservat o parte din moșteniri, fiind mai puțin afectate de ciocnirile identitare. Ceea nu înseamnă că regiunea nu a avut legături cu fascismul. Atunci când s-a instaurat guvernul totalitar condus de Ion Antonescu, acesta și-a exercitat funcția represivă față de populația evreiască, inclusiv față de aceea din Banat. A făcut-o prin mijlocirea Ministerului de Interne și al armatei. În toamna anului 1941, la Timișoara, toți bărbații evrei au fost adunați pe stadionul Electrica, în preajma gării de est a orașului, spre a fi repartizați și trimiși în detașamente de muncă forțată. Unii ajunseseră la Chizătau-Șanovița, Ghioroc și Pîncota, alții, la Filiași și Piatra Olt. Avem mărturii potrivit cărora evreii din Lugoj fuseseră trimiși la Făgăraș și Predeal. Principalul scop al acelor munci fusesse "terfelirea demnității umane" și nu o utilitate anume. Am cercetat și am descris în cărțile mele de istoria evreilor și de istoria a regiunii în ce anume a constat amintitele detașamente de muncă forțată și cum anume unii ofițeri ai armatei române au dispus după bunul plac de sănătatea sau de viața persoanelor pe criterii de sânge și rasă. În anul 1942, Ion Antonescu nu mai era atât de sigur pe victoria lui Hitler, el șovăind în timpul presiunilor exercitate asupra sa. Ambiguitatea atitudinii sale - generată de schimbările în raportul de forțe de pe front - a fost de bun augur pentru evreii din Banat. La amintita decizie s-a ajuns în urma unor eforturi conjugate la care au participat mitropolitul Nicolae Bălan al Transilvaniei, omul politic Iuliu Maniu, Franz von Neumann, patronul fabricii de textile din Arad. Lor li s-au alăturat leaeri ai evreilor din București, Timișoara și Sibiu, ca de exemplu șeful rabinului Alexandru Șafran, avocatul dr. Wilhelm Filderman, președintele Uniunii Comunităților Evreiești din România, Avram Leiba Zissu, liderul mișcării sioniste din România, Samuel Ligeti, președintele comunităților din Timișoara, Iosif Grünberger, comerciant originar din Sibiu.

Istoricul Raul Hilberg afirmă că Franz von Neumann (industriașul arădean care fondase și clubul de fotbal ITA/UTA și construisese cel dintâi stadion modern din România și care astăzi îi poartă numele) a fost persoana care s-a implicat mult în acțiunile desfășurate în scopul opririi

deportărilor. La fel, comerciantul Iosif Grünberger, refugiat de la Sibiu la Timișoara. Citind ziarul de limbă germană *Donauzeitung* de la Belgrad aparținând comandamentului german pentru Balcani și care ajungea în fiecare după-amiază la Timișoara, Iosif Grünberger aflase că se pregătea o acțiune comună româno-germană de deportare a evreilor din Banat. Era vara anului 1942, iar știrea s-a dovedit a fi reală. Iosif Grünberger a luat legătura cu Carol Reiter, ultimul președinte al mișcării sioniste din Transilvania și Banat, fost proprietar al unei fabrici de calc din Căvăran (lângă Caransebeș). Totodată, Grünberger contactase și pe frații Auscher (fabricanți de textile din Timișoara), consfătuindu-se asupra a ceea ce pot să facă în condițiile date. Au decis ca unii să se deplaseze la București, iar alții, la Sibiu. Victor Auscher avea în buzunar o autorizație de călătorie și s-a deplasat la București spre a avea convorbiri cu dr. Wilhelm Filderman și cu A.L. Zissu. Iosif Grünberger a plecat la Sibiu, spre a-l întâlni pe mitropolitul Nicoale Bălan.

Nicolae Bălan - mitropolitul Transilvaniei și unul dintre apropiații lui Ion Antonescu -, putea fi util salvării evreilor. Esențial era ca înaltul prelat ortodox să accepte demersul pe lângă mareșal privind oprirea deportărilor. Prin mijlocirea lui Ludwig Ferenc, președintele comunității evreilor sepharazi din Sibiu și croitor al mitropolitului, Iosif Grünberger a fost primit de Nicolae Bălan. La rugămintea acestuia, mitropolitul a acceptat să plece la București spre a se întâlni cu șeful statului. Din discuția cu Ion Antonescu, mitropolitul Bălan aflase de existența unei înțelegeri între guvernul României și cel al Reich-ului lui Hitler privind eliminarea evreilor din Banat și din Transilvania de Sud. La cererea înaltului prelat, mareșalul a promis că va anula punerea în practică a planului. Același Iosif Grünberger avea să solicite și intervenția lui Iuliu Maniu. Aflând de planul deportării evreilor în lagărele naziste, leaderul țărănist a avut o și el o întrevedere cu mareșalul. Spre a determina schimbarea deciziei lui Ion Antonescu, Iuliu Maniu i-a pus acestuia următoarea întrebare: în caz că germanii vor pierde războiul și se va ajunge ca problema Transilvaniei să fie hotărâtă cu ocazia tratatelor de pace, cum se va justifica România de îndată ce și-a eliminat populația evreiască, iar Ungaria nu? Era perioada în care Ungaria încă nu pusese problema deportării evreilor. Ambele demersuri - al mitropolitului Nicolae Bălan și al lui Iuliu Maniu -- au fost decisive în salvarea evreilor din Banat și sudul Transilvaniei.

Să nu ne imaginăm că Antonescu acceptase dezinteresat anularea planului amintit. El se afla într-o situație politică fără ieșire. Nu putea împăca ambele orientări, pe de-o parte eliminarea evreilor și respectul cuvântului dat lui Hitler, pe de alta dorința românilor de a recupera nord-vestul Transilvaniei ocupat de Ungaria. De ce evreii din Banat și sudul Transilvaniei? Cei locuind la granițele României erau considerați o posibilă monedă de schimb. Acceptarea stopării planului a avut loc în contextul în care războiul evolua nefavorabil pentru Germania nazistă. Așa se face că, în pofida tuturor amenințărilor cu deportarea și exterminarea, marea majoritate a evreilor din Timișoara și Lugoj, Banat și sudul Transilvaniei a supraviețuit. La fel ca mulți alții, tatăl meu a fost trimis în detașament de muncă forțată la Făgăraș, unde a lucrat la repararea și întreținerea căii ferate. La fel s-a întâmplat cu prim rabinul Timișoarei, Ernest Neumann, trimis în detașament de muncă forțată la Filiasi. Sau, cu Ladislau Bloch, tatăl lui Ivan Bloch, președintele de astăzi al comunității evreilor din Lugoj, trimis la Predeal. Așa cum v-am spus deja, majoritatea a supraviețuit mulțumită intervenției personalităților vieții publice locale și naționale. În cazul

familiei mele, mama a intervenit și i-a luat apărarea tatălui meu. Ceea ce explică încă o dată alegerea lor de a rămâne împreună pentru tot restul vieții.

VB - Primele amintiri ale copilului Victor Neumann în Lugoj...

VN - De la cinci ani am amintiri cu Lugojul. Țin minte că adesea traversam Podul de Fier, în centru, și mergeam de mână cu mama. Petrecusem în Lugoj toate vacanțele, începând din clasa întâi și pînă la terminarea studiilor universitare. Și vacanța de vară, și aceea de iarnă, și aceea de primăvară, de Paște. Bunica mea și una dintre mătuși din partea mamei trăiau în Lugoj, în vreme ce eu și părinții trăiam la Ineu. Mama l-a urmat pe tata în diverse locuri, la Căvăran (lîngă Caransebeș), Arad, Tileagd (lîngă Oradea), Ineu (lîngă Arad). Tata a avut de suferit și în perioada fascistă și în perioada comunistă, dar nu s-a lamentat niciodată. În schimb, a avut o atenție deosebită pentru ca eu să pornesc în viață cu o zestre umană și intelectuală, respectiv fără complexe. Ambii părinți mi-au protejat copilăria și le-am rămas îndatorat pentru asta. În vacanțele petrecute la Lugoj am învățat să înot, să joc polo, lărgindu-mi cercul de prieteni. Tatăl lui Ivan Bloch, Ladislau Bloch, a fost profesorul meu de înot și de polo. Am jucat în echipa de juniori de la Constructorul Lugoj. Modelul echipei lugojene fusese inspirat de poloștii de la ILSA Timișoara, cei care au reprezentat acest sport în România timp de cîteva decenii. Clubul timișorean fusese renumit, avea un ștrand propriu (construit în anul 1929), parte a cunoscutei fabrici de lînă și mătase, pe locul căreia astăzi s-a ridicat complexul ISHO. La Lugoj, profesorii acestui sport erau Ladislau Bloch (Laci bácsi, cum îi spuneam noi) și Hary Deutsch (Hary bácsi), ambii supraviețuitori ai Holocaustului, ambii antrenori de vocație, ambii iubiți de toți copiii, de toți lugojenii. Perfect integrați urbei, vorbeau limbile orașului și ale regiunii, erau formatori de caractere. Copilăria mi-a fost marcată de acei lugojeni pe care i-am cunoscut și de a căror simpatie ori prietenie m-am bucurat. Laci bácsi și Hary bácsi se numărau între ei.

Cînd era vreme bună, petreceam zile întregi pe malurile Timișului. Vara mergeam la înot, iarna, la patinaj. Lugojul era foarte frumos – așa l-am perceput – străzile, podurile, corso-ul, magazinele, piața, toate aveau parfumul și frumusețea lor proprii. Iarna, cînd patinam pe sub Podul de Fier, gheața era de jumătate de metru. Rememorînd, am impresia că trăiam ceva similar copiilor din tablourile pictorilor flamanzi. Uneori, în decembrie ori în ianuarie, jucam hochei pe Timiș. Locuiam la bunica dinspre mamă, pe strada Ion Vidu, nu departe de casa familiei compozitorului cu același nume. Bunica Sofia și mătușa Elena aveau un apartament în imobilul de la numărul 11. În anii 1960-1970, vechea diversitate cultural-lingvistică și religioasă era încă vizibilă, așa încît copiii din curte aveau și ei deprinderea de a vorbi cel puțin două limbi. Bunica dinspre mamă era româncă din Șipet. Venise în oraș la începutul secolului trecut. Împreună megeam la piață în fiecare dimineață de marți și vineri, o piață bogată în produse alimentare aduse de țărani din satele din împrejurimile Lugojului. Buni(ca) îmi cumpăra brînzeturi, legume, fructe de la țărănci, fie ele românce, șvăboaice, sârboaice, maghiare. Le cucerea imediat, vorbind în dialectul lor. Eram uimit de talentul, vorba dulce și spiritul ei tranzacțional exprimat plurilingv. Urmase doar școala primară din satul natal!

VB - *În ce limbă cumpărați florile? Că am înțeles că erau și câteva reprezentante roma care veneau și vindeau flori.*

VN - Fără să știe limba romani, buni se înțelegea bine cu romii. Îmi aduc aminte că în vocabularul ei se strecuraseră și câteva cuvinte din limba romani. Am amintit câte ceva despre copilăria mea la Lugoj în anii '60-'70 ai secolului trecut într-un interviu pentru revista *Observator Cultural*. Când a citit ceea ce rememorasem, un cunoscut regizor din București mi-a spus: „Domne, dar nu am mai întâlnit la Lugoj nimic din ceea ce povestiți dumneavoastră”. Descriesem un Lugoj de-acum 60 de ani și pe care comuniștii proletcultiști și protocroniști l-au mutilat în mai multe etape.

VB - *Da. Au mai rămas în memoria dumneavoastră repere arhitecturale, repere sentimentale ale unor locuri din Lugoj?*

VN - Podul de Fier care unește cele două maluri ale Timișului e o referință pentru biografia mea, dar și pentru identitatea orașului. La fel, bisericile și sinagoga: Biserica Ortodoxă cu două turnuri construită între anii 1759-1766; Biserica Romano-Catolică, datînd din același secol al XVIII-lea; Biserica Greco-Catolică din Piața Centrală ridicată la mijlocul secolului al XIX-lea; Biserica Reformato-Calvină de malul stîng al Timișului; Sinagoga de rit neolog de pe strada A.I. Cuza datînd din anul 1843. Toate au fost și sînt memorabile, sînt reperele vieții multi- și interconfesionale, multi- și interculturale ale Lugojului, ale arhitecturii central-europene. Astăzi nu sînt așa de bine cunoscute ca odinioară, dar merită toată atenția noastră pentru a nu neglija trăsătura cultural-confesională a urbei. Când eram copil, Lugojul fusese un oraș foarte elegant, populat de o lume elegantă, de bun simț, preocupată de educație, cultură, meserii și profesii, de normele conviețuirii în casă și în lume. Dacă nu salutăm pe cineva, mama îmi făcea observație. Învățam unul de altul. A fost un mod prin care s-a transmis de la o generație la alta ideea respect față de celălalt, de comunicare și apropiere de celălalt. Nimeni nu era văzut ca un străin, aparțineam cu toții aceleiași urbe și acest lucru era mult mai important decît orice altceva. Încă în 1970, lugojenii erau preocupați de îmbrăcăminte, de plimbarea de seară, de întîlnirile și discuțiile de pe Corso, de frecventarea unui restaurant sau a unei cafenele. Erau încîntați să vorbească despre familie, copii, meserii, școli, studii, vacanțe, etc. Dar și despre ce se întîmpla în Europa timplului. Era lumea ce se născuse înainte de război, cea care arătase și transmisese noilor generații un mod de a fi prietenos. Trăsătură aceasta dominase viața Lugojului, avînd multe în comun cu mica și marea urbe europeană. Când am început să călătoresc în Europa, am avut mereu în minte Lugojul copilăriei. La Viena, Budapesta, Salzburg, Gent, Leiden, dar și la Szeged, Novi Sad, Biserica Albă, Vrșac, am descoperit aceeași trăsătură. Nu e vorba de nostalgii, ci de o rememorare pentru a înțelege și a recunoaște istoria și realitățile unui oraș și ale unei regiuni istorice. Clădirile Lugojului, mai ales cele vechi, sînt similare aceloră din Austria, Cehia, Slovacia, Ungaria, Serbia, Slovenia, Belgia, Olanda. Biserica cu două turnuri este un model de baroc central european. Biserica greco-catolică, la fel. Sinagoga de rit occidental reprezintă confluența cu lumea catolică.

Biserica romano-catolică e de aceeași inspirație. Mărturii asemănătoare le-am identificat în fizionomia palatelor din piețele centrale.

Lugojul e o *Mittleuropa* în miniatură. Într-un capăt al podului de fier era o tutungerie bine garnisită cu o diversitate de țigări (când aveam 16-17 ani, cumpăram de acolo câte un pachet de țigări), iar la celălalt, o bombonerie. Ambele semănau cu cele de la Viena. Și în perioada comunistă supraviețuiseră multe dintre magazinele simbol ale orașului, ele fiind populate cu vânzătoare și vânzători, cu vitrinieri și administratori care erau și mici vedete ale orașului. O întrebam adesea pe una dintre mătușile mele care lucra ca vânzătoare în magazinul de textile situat la parterul Palatului Bejan: „Cum de tu știi să vorbești în limbile sîrbă ori germană ori maghiară, deși nu le-ai învățat la școală?”. „Păi așa am crescut noi, așa știm noi, lugojenii”. Când, mai târziu, mitropolitul Corneanu răspundea interogațiilor din Sinodul BOR de la București privind rugăciunea sa în biserica greco-catolică din Timișoara avea să uzeze de aceeași expresie, „așa am crescut noi”. Înțelesesem de mult că Banatul trebuie descoperit, descris și interpretat prin prisma multi- și interculturalității, prin prisma vocației sale europene.

VB - *Deci, elementul de confluență, punțile de legătură cu Europa au funcționat îndelung în lumea noastră bănățeană.*

VN - Într-adevăr, regiunea a fost una de confluențe. Ele au dat o identitate inconfundabilă orașului. Nu e o întâmplare că Lugojul a fost locuit mereu de oameni dătători de speranță, inițiatori de proiecte, remarcabili în diferite profesii. Kurtag György, Tiberiu Brediceanu, Filaret Barbu sau, mai recent, artistul Ingo Glass, mulți alții, au valorificat în arta lor moștenirile plurale, bogatul și diversul patrimoniu al Lugojului. Corul Vidu e rezultatul apropierei dintre cultura bizantino-ortodoxă și cea romano-catolică. Mulțumită stimulului venit dinspre cele două religii, celebrul compozitor român a înțeles și a creat o originală muzică pentru corurile din Lugoj și din Banat. Cît despre Coriolan Brediceanu și Caius Brediceanu, alte figuri notorii ale Lugojului, ei au fost animați de aceeași formație intelectuală central-sud-est europeană. În timpul Tratatului de Pace de la Paris, Caius Brediceanu fusese membru în delegația română care a pledat în fața marilor puteri pentru supraviețuirea Banatului istoric. Apoi, alături de Vaida Voevod și D.I. Sîrbu, a călătorit la Londra în același scop. În perioada postimperială, Lugojul și Banatul au continuat să joace rolul punților de legătură cu Europa. S-a întâmplat ca generațiile interbelice să înțeleagă importanța amintitei moșteniri. Din păcate, sistemele totalitare, fascist și comunist, au diluat bogăția orașului, afectînd viața comunității urbane în ansamblul său. Legislația discriminatoare din timpul celui de-al doilea război, apoi vânzarea germanilor și evreilor Banatului după război au reprezentat o catastrofă umanitară. Meșteșugurile, comerțul, valorile culturale ori comportamentale au avut enorm de suferit.

VB - *Ascultându-vă, îmi dau seama că dumneavoastră trăiți cu toți porii spiritul lugojean, spiritul bănățean și mă întreb și vă întreb de ce ați dorit să studiați istoria și cum anume studiul istoriei s-a orientat încetul cu încetul și prin intermediul biografiei Dvs.?*

VN - Mi-s bănațan în țealele mele... Nu numai din punct de vedere regional. Sigur, m-am simțit întotdeauna atașat de Banat. Altfel spus, identitatea regională mi-a fost mai la îndemână decât oricare alta. La un moment dat m-ați întreat dacă am avut frustrări. Da, au fost și frustrări și asta pentru că unii și alții, din varii motive, au dorit să-mi inoculeze ideea de segregare sub forma întrebărilor: “dar tu al cui ești?”, de parcă o comunitate cultural-religioasă sau alta ar trebui văzută și înțeleasă prin prismă tribală, a sîngelui ori a rasei (cum credeau romanticii)! Mi-am asumat o identitate regională și am considerat că e dreptul meu ca persoană să spun cu cine mă identific. Evident, îmi recunosc și mi-am iubit întotdeauna ambii părinți, am avut și am o deosebită considerație pentru tot ceea ce au făcut pentru mine. De asemenea, am un profund respect pentru ambele religii, culturi, comunități din care ei provin. Prin intermediul regiunii însă am descoperit trăsăturile identității europene, adică cele ce asiguraseră armonia în viața de familie a părinților mei. Prin spiritul lugojean și bănațean mi-am asumat valorile civic-interculturale europene. Întotdeauna am văzut Europa de Est și Europa de Vest împreună, niciodată ca fiind rupte una de cealaltă. Lugojul și Banatul m-au ajutat să văd Europa ca un întreg, așa cum e ea și nu cum o văd oamenii politici de ieri și de azi. În ultimul deceniu al național-comunismului, în pofida privațiunilor și umilințelor de tot felul, am scris o carte care după decenii continuă să stîrnească interes, să provoace dezbateri de idei la nivel național și internațional: *Tentația lui Homo Europaeus*. Aveam suficiente argumente cum că regimul constrîngător al lui Ceaușescu nu va supraviețui mult timp. Bănațenii primiseră dintotdeauna - mă numărăm între ei - cu brațele deschise influențele dinafara regiunii și a țării. În ceea ce mă privește, studiam și scriam despre o temă pe care național-comuniștii o cenzuraseră, dar prin care mă regăseam. De fapt, trecutul individual și colectiv - foarte fragmentar amintit aici - e cel care poate proiecta viitorul. E de dorit ca România să înțeleagă acest aspect.

Despre Banat am discutat și discut cu mulți profesori români, dar și cu cei germani, francezi, italieni, austrieci, britanici. Unii îmi pun întrebări despre România și vecinii ei, alții, despre conceptul de Europa. Am avut astfel ocazia să vorbesc despre culturile și societățile din centrul și sud-estul continentului. A cunoaște doar istoria propriului popor sau a propriei comunități e cu totul insuficient pentru un istoric, e o limită, o perspectivă unilaterală asupra oamenilor și a lucrurilor. Nu trăim singuri în această lume, iar cum distanțele se tot micșorează, ignoranța devine foarte păguboasă. Astăzi observăm cît de important e să înțelegem diversitatea lumii din care provenim, amalgamul de idei și credințe, de interferențe lingvistice, culturale, umane. Europa înseamnă o cultură și o viață împreună. E o istorie comună pe care trebuie s-o reînvățăm, căci acceptînd și cultivînd valorile moștenite, vom putea construi cu adevărat instituțiile comune, viața comunitară continentală. Aici e și rolul nostru, al celor ce slujim artele și literele, istoria și filozofia. Leonardo e al Europei, Beethoven e al Europei, Enescu și Brâncuși sînt ai Europei. Continentul nostru are o Renaștere și o Reformă, o extraordinară mișcare de idei iluministă prin care debutează modernitatea, emanciparea omului de sub servituți.

Revenind la exemplele Banatului. De ce au fost construite față în față bisericile celor două culte, ortodox și catolic, din Piața Unirii din Timișoara? Pentru că oamenii trăiau împreună și munceau împreună în același oraș, în același instituții, locuind pe aceleași străzi. Deja în secolul

al XVIII-lea, sîrbii au învățat nemțește, nemții au învățat sîrbește. Biblia din biserica sîrbească era tipărită la Sankt Petersburg, iar Biblia din domul romano-catolic la Viena. Una era în limba slavo-sîrbă, cealaltă, în limbile latină sau germană. Sînt lucruri pe care e de dorit să le știm. Cînd Timișoara a fost jurizată pentru a fi desemnată Capitală Culturală Europeană eram director la Muzeul Național de Artă și am găzduit întîlnirea cu juriul. Aflînd că sînt istoric al culturii, mi s-au pus întrebări și mi s-au cerut explicații despre Piața Unirii, despre cele două biserici, despre particularitatea fenomenului. În esență, răspunsul meu a fost: „Aici e Europa la ea acasă, cele două biserici construite față în față sugerează coabitarea celor două mari religii creștine”. Cît despre sinagogile din Timișoara, ele fuseseră inaugurate cu rabinii locali și zonali, dar și cu participarea preoților și episcopilor creștini. Așa s-a întîmplat la 1865 și la 1895, în cartierele Cetate și Fabrik. Sînt multe alte mărturii de acest fel care probează înțelesul ecumenic al vieții religioase.

România are de cîștigat valorificînd o astfel de punte de legătură cu Europa, Banatul fiind o mărturie istorică și patrimonială ce poate fi utilă însușirii valorilor democratice. Cartea despre Banat pe care am publicat-o relativ recent, *The Banat of Timișoara. A European Melting Pot*, Scala Publishers, Londra, 2019, a fost achiziționată de mari biblioteci din America, Marea Britanie, Germania, Franța și bine receptată în cercurile universitare din România și din străinătate. În curînd va apărea o ediție completată în limba germană, sper, de și mai mare interes ținînd seama de faptul că o importantă parte a culturii înalte din Europa Centrală și Est-Centrală este de influență austro-germană. Cum spuneau profesorii Răzvan Teodorescu și Armin Heinen în prefața noilor ediții internaționale, există o istorie și o istoriografie a regiunilor Europei pe care se cuvine s-o cunoaștem. Fără să inserez în cărțile mele o orientare regionalistă, am făcut un efort de durată pentru cercetarea și înțelegerea istoriilor regionale. Cît despre trecutul Banatului, l-am prezentat în contextele european și românesc, în apropierea dintre Bizanțul ortodox și Europa catolică. L-am înțeles prin prisma pluralității și nu a unicității ori specificității, al deschiderii cultivate de locuitorii săi și nu prin grila egoismului comunitarist. Mi-am propus să văd și altceva prin intermediul regiunilor: apropierea conceptului de națiune (mai ales din fosta Europă național-comunistă) de diversitate, respectiv descoperirea proprie-i europenități. E important că în acest timp al crizelor frontaliere, Bucovina n-a devenit o temă de dispute ideologice și politice între români și ucrainieni. Aidoma Banatului, unde românii și sîrbii au înțeles de secole să cultive nu numai relațiile de bună vecinătate, ci și interferențele, Bucovina, la rîndul ei e dorit să fie văzută prin prisma multi- și transculturalității, ca regiune de graniță în care se regăsesc și unii, și alții. În fond, codul cultural comun face posibilă mult rîvnita coabitare pașnică într-o Europă comună.

VB - *De-a lungul carierei, una îndelungată, ați urcat o seamă de trepte în lumea universitară, ați ocupat o seamă de funcții de răspundere în multe instituții importante, ați scris mult. Care au fost câteva din momentele pe care le considerați astrale pentru dumneavoastră, cele de vîrf, cele mai importante în care ați simțit, aducându-vi-se onorurile care vi s-au adus, că sînteți lugojean, v-ați bucurat că sînteți lugojean?*

VN - M-am bucurat că m-am născut la Lugoj și că familia mea e profund legată de istoria orașului. Am trăit momentul acela în care Lugojul arăta ca o comunitate plurală și unită, cînd lugojenii de

diverse limbi și religii se sfătuiau împreună, lucrau împreună, construiau împreună. Am un sentiment sănătos și de recunoștință față de lugojeni. Mulți dintre cei pe care i-am cunoscut în diferite momente ale vieții au fost generoși, inteligenți, toleranți, frumoși. Ceea ce am scris poartă nu numai amprenta gândirii proprii, ci și a oamenilor în mijlocul cărora m-am format. Tot timpul am avut în minte și în suflet imaginea Lugojului natal, la fel, încrederea și orientarea transmise de minunații mei părinți. În momentele astrale ale vieții, am urmat pildele lor și ale lumii din care ei proveneau. Așa am descoperit și înțeles oameni și locuri noi, am pendulat între timpul trecut și timpul trăit. Una dintre cărțile care mi-a adus o recunoaștere internațională a rezultat dintr-o astfel de stare de minte și de suflet. E vorba de *Tentația lui Homo Europeus. O istorie intelectuală a Europei Centrale și de Sud-Est*, o carte la care am trudit mulți ani și care a apărut în cinci ediții în limba română; două în limba engleză, una la New York și alta la Londra; una în limba spaniolă, la Madrid și una în limba sârbă, la Belgrad. Ea include rezultatele unei temeinice cercetări de arhivă și bibliotecă, analize și interpretări originale privind produsele intelectuale din această parte de Europă. Evidențiasem îndelungata relație a omului instruit din regiunile central-sud-est europene cu marile personalitățile și cu celebrele instituții ale Occidentului, cu ideile lor novatoare. Cu siguranță că și astfel am înțeles în ce constă și ce rol joacă o schimbare paradigmatică a gândirii, respectiv cum se poate ieși din era servituților administrativ-politice. A fost un pas important, mulțumită căruia am devenit profesor la Universitatea din Timișoara, dar și bursier al unor binecunoscute fundații internaționale, cercetător-invitat și profesor-invitat al unor mari universități europene și americane. În fine, am coordonat doctorate pe baza propriilor proiecte și grant-uri naționale și internaționale.

Toți putem avea opinii, dar nu limbaje defăimătoare și demolatoare. A promova o idee cu adevărat importantă presupune lecturi, studiu continuu, înțelegerea legăturii dintre documente și experiențele de viață. Doar astfel facem deosebirea dintre minciună și adevăr. Doar astfel avem ocazia să promovăm o ipoteză ori o teorie originală. În cărțile *Neam, Popor sau Națiune?*, *Conceptualizarea istoriei și limitele paradigmei naționale* și *Istoria României prin concepte* am respectat calea ce duce spre cunoaștere. Tot astfel, am înțeles cum să scriu o altă istorie Banatului, a Timișoarei și a Lugojului. E adevărat, nu de puține ori am beneficiat de critici utile ale unor personalități din domeniu.

VB - Puteți aminti câteva nume dintre acestea?

VN - Da, de exemplu Reinhart Koselleck, unul dintre cei mai importanți istorici germani de după al doilea război mondial. A fost mult timp profesor la Universitatea din Bielefeld, unde a construit o școală interdisciplinară de istorie. Împreună cu doi dintre colegii săi dintr-o generație anteoară, Werner Conze și Otto Brunner, a inițiat și coordonat un excepțional lexicon al limbajelor social-politice germane devenind faimos în lumea academică germană și universală. Ceea ce m-a atras au fost studiile de istoria conceptelor și de istorie conceptuală elaborate de Koselleck, ele proiectând o viziune nouă în istoriografia internațională. Când l-am întâlnit pentru întâia oară într-o reuniune academică dedicată operei sale, mi-a acceptat cu încântare întrebările. Îndată aveam să-

mi dau seama că era și rămîne un istoric de talie mondială. După decesul său, am primit prin donație și am adus la Universitatea din Timișoara o parte din biblioteca sa privată. E vorba de circa 6.000 de volume.

Reinhart Koselleck și Victor Neumann
în fața Universității de Vest din Timișoara, 26 mai 2005,
cu ocazia decernării titlului de Doctor Honoris Causa

Strîns legat de întîlnirile mele cu Reinhart Koselleck, am avut ocazia să colaborez cu Armin Heinen la un proiect de istorie a conceptelor românești, proiect mult apreciat de colegii din Europa și din America și pentru care am primit (în urma unei aplicații) un grant din partea Fundației Volkswagen. Istoric la rîndul său, Armin Heinen e un foarte bun cunoscător al istoriei României și al istoriei Europei de Est, profesor și fost prorector al Universității din Aachen, una dintre cele zece universități de top din Germania. Am fundat împreună o școală doctorală internațională, selectînd studenți din România, Ungaria, Germania, publicînd studii și cărți cu o tematică nouă, organizînd simpozioane și conferințe internaționale.

Un alt nume important în biografia mea profesională a fost Jaques Le Rider, germanist și istoric al culturii, cunoscut pentru contribuțiile sale la istoria culturală a Europei Centrale. Le Rider m-a invitat să predau la vechea și celebra Universitate Sorbona din Paris. Tot la Paris l-am cunoscut pe istoricul Clemens Heller, principalul colaborator al marelui istoric Fernand Braudel, fondatorul și cel dintîi președinte al Maison des Sciences de l'Homme din Paris. Heller a fost succesorul lui Braudel la conducerea acestei prestigioase instituții, una preocupată prin excelență de studiile interdisciplinare, de istoriile și evoluția societăților Europei ale celorlalte continente. Mulțumită

lui Clemens Heller am avut ocazia să petrec primul stagiu de pregătire în capitala Franței. Ulterior, Maurice Aymard, un alt președinte al aceleiași instituții, mi-a facilitat continuarea studiilor în bibliotecile pariziene. La Viena, m-am bucurat de prietenia regretatului istoric al Europei de Sud-Est, Max Demeter Peyfuss, autor al unei splendide cărți dedicate comunității aromânilor din Balcani. Eminent profesor al Universității din Viena, admirabil comunicator și foarte apropiat de colegii din România, în anul 2003-2004 m-a invitat să predau la Institutul de Istorie Est-Europeană din cadrul universității sale. La Budapesta, am purtat lungi discuții cu unul dintre președinții Academiei Ungare de Știință, istoricul Kosáry Domokos. L-am cunoscut și înainte de '89 și după '89. A fost unul dintre cei mai de seamă istorici ungari ai Europei Est-Centrale, remarcabil contributor la cunoașterea istoriei culturii și a instituțiilor culturale iluministe. Tot la Budapesta, cu căldură am fost primit de profesorul Scheiber Sándor, rectorul școlii de iudaism, de istoria și folclorul evreilor. Fusesem invitat la Rabinatul Reformat din Budapesta, Scheiber Sándor facilitându-mi continuarea cercetărilor. Prima oară l-am întâlnit în biroul său de la rectorat, apoi, în arhiva și biblioteca private. Fiecare întâlnire a fost o foarte bună ocazie să întreb și să învăț o sumedenie de lucruri noi privind trecutul și prezentul evreilor din regiunile central și est-central europene. Aidoma lui Koselleck, Scheiber agrease felul meu critic de a comenta temele puse în discuție. Înțelesese îndată că nu doream să urmez căi bătătorite de alții. Îi rămân recunoscător prim rabinului dr. Ernest Neumann – ultimul rabin al Timișoarei - care în anul 1983 m-a recomandat rectorului Scheiber, deschizându-mi astfel poarta înaltei școli budapestane, inițiindu-mă în istoria și cultura evreilor într-o vreme în care în România nu numai că nu se făceau studii de acest fel, dar erau privite cu suspiciune sau de neconceput și excluse din toate programele de cercetare și de învățămînt. În anul 1982, prima serie a revistei *Echinox* de la Cluj a fost desființată imediat după publicarea articolului meu despre istoria evreilor români.

În anii 2000-2001, am fost bursier Fulbright și am lucrat cu profesorul George McLean la The Catholic University of America din Washington D.C. E un episod esențial al biografiei mele intelectuale. George McLean a înțeles foarte repede care sînt temele mele preferate, încurajându-mi și motivîndu-mi studiul zilnic în Library of Congress. De cîteva ori am lucrat și la New York, în New York Public Library. În principal însă, la Library of Congress, în Washington D.C. În acel an, preț de cîteva luni devenisem și bursier Rosenzweig, cercetător invitat al Center for Holocaust Advanced Studies de pe lîngă Holocaust Memorial Museum. Aveam să citesc o mulțime de documente care nu erau accesibile în arhivele din România. Fuseseră fotocopiate și transferate la Washington, D.C. mulțumită cercetărilor și repetatelor demersuri americano-române inițiate de istoricul Radu Ioanid, actualul ambasador al României în Israel.

În România, am colaborat cu personalități de prim rang. Cu istoricul-profesor și academician Răzvan Theodorescu, actualul vicepreședinte al Academiei Române, cel care mi-a coordonat și teza de doctorat. Era și este unul dintre istoricii cu o excelentă formație enciclopedică, avînd în spate o operă de referință națională și internațională. E cărturarul român cu mii de ore de studiu în biblioteci, cu o cunoaștere solidă a fenomenelor românești și sud-est europene, precum și a principalelor creații artistice naționale și universale. De zeci de ani mă bucur de înțelegerea, deschiderea și stimularea continuă a preocupărilor științifice pe care mi-o arată profesorul

Theodorescu. Memorabile au fost și dialogurile mele cu profesorul Paul Cornea, istoric și teoretician al literaturii, profesor al Universității din București. De la el am învățat să-mi nuanțez spiritul critic, dar și cum să contextualizez și să interpretez echilibrat produsele intelectuale ale iluminismului și ale romantismului românesc. În aceeași ani '80, când fusem exclus din activitatea de dascăl-suplinitor în învățământul secundar, m-am apropiat de cărturarul Adrian Marino. În mai multe rînduri m-a primit în locuința sa din Cluj, unde aveam să mă bucur de lungi discuții despre istoria intelectuală românească și istoria ideii de Europa. După terminarea studiilor de licență la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, un impuls deosebit am primit din partea lui David Prodan, membru al Academiei Române, autor al faimoaselor cărți ale istoriografiei noastre despre *Supplex Libellus Valachorum*, memoriul intelectualității române transilvane adresat curții imperiale de la Viena, *Iobăgia în Transilvania* și *Răscoala lui Horea*. Aveam să aflu că îmi apreciasse mult recenziile la cărțile sale publicate în *România Literară* la mijlocul anilor '80.

VB – *Desigur, lista poate continua. Eu mai am două întrebări. De fapt, o jumătate de întrebare și o întrebare pentru final. Jumătatea de întrebare se referă la faptul că nu v-ați referit deloc la un alt lugojean care a fost implicat la un moment dat în cercetarea istoriei ideii europene, Aurel C. Popovici. Care este opinia dumneavoastră spre el?*

VN - Speram să nu mă întrebați de acest nume.

VB - *Știam că aveți o opinie mai aparte. De aia v-am întrebat.*

VN - Așa e, am o înțelegere diferită comparativ cu aceea a unor colegi de breaslă din România. I-am citit și analizat cărțile lui A.C. Popovici, am scris și publicat un amplu studiu dedicat acestui formator de opinie de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Să-mi motivez aici doar în câteva propoziții înțelesul pe care l-am dat ideologiei sale. Întîi, voi preciza că nu toate problemele teoretizate de acest intelectual român trebuie considerate greșite ori excesiv de subiective. Sînt pagini în cărțile *Statele Unite ale Austriei Mari* și *Naționalism sau democrație?* care indică o cunoaștere a politicii Monarhiei Austro-Ungare, a fenomenelor sociale și a divergențelor structurale interne, a naționalismului imperial. În pofida orientării tolerante, multi-și interculturale a împăratului Franz Josef I, naționalismul imperial devenise un reper pentru unii oficiali de la vîrfurile monarhiei. Acest aspect l-a încurajat pe Popovici să scrie un proiect privind feralizarea statală. Abordînd tema naționalităților și a națiunii în Europa Centrală, el a avansat ideea de identitate colectivă a popoarelor din monarhie, uzînd de etnonaționalismul identitar romantic. Se inspirase însă și a citat copios din cărțile lui Gaubineau și Chamberlain. E vorba de promotorii rasismului și antisemitismului în Europa secolului al XIX-lea, de la care împrumutase interpretările identităților colective.

Popovici construisese o teorie fantezistă a etnonațiunii în care avea să uzeze de expresii precum: „comunitatea de sînge”, „promiscuitatea etnică”, „dispariția popoarelor” prin <bastardizare>, <încrucișări de rasă> și <amestec de sînge străin>, <primejdia de moarte> la care se supune o națiune <lăsîndu-se infectată de evrei”, etc. Nici evreii botezați n-au scăpat de defăimările inserate în mai multe paragrafe din cărțile și broșurile lui. Tezele sale nu erau agreate/urmate de reprezentanții politici ai românilor din Banatul epocii, de exemplu de Andrei și

Alexandru Mocsonyi. Cu atît mai puţin de congenerii săi austrieci, cehi şi maghiari – de exemplu de Karl Renner şi Jászi Oskár - adepţi şi ei ai federalizării, dar pentru care esenţială era democraţia şi nu naţionalismul, autonomia persoanei şi nu drepturile colective, civismul şi nu originile. Chiar şi în momentele de criză profundă, realităţile din imperiu fuseseră mult mai complexe decît cele invocate de A.C. Popovici. Astăzi avem nevoie de o înţelegere liberă de prejudecăţi şi de ideologii belicoase. Intelectualul-ideolog aici invocat nu s-a format în sensul ideii cosmopolite de Europă Centrală. Cît despre Lugoj, părăsindu-l devreme, ignorase fizionomia social-culturală, diversitatea şi unitatea locale, mentalităţile oraşului, experimentul iosefinist luminat şi reuşit al Banatului. Şi pentru că de teoria lui identitar-tribalistă s-a servit extremismul românesc al anilor '30, promovînd fascismul, lectura critică a scrierilor şi teoriilor lui e încă o dată motivată. Nu există o istorie scrisă credibilă fără critica izvoarelor, fără contextualizare şi fără evaluarea limbajelor şi mesajelor.

VB - *O întrebare suplimentară. Ştiu că l-aţi cunoscut pe Iosif Constantin Drăgan, care apare de două ori în biografia familiei dumneavoastră...*

VN - L-am întîlnit la Lugoj, în 1977. Am fost în casa mamei lui, pe strada Ion Creangă, nr.5. M-a invitat, i-am spus ca sînt fiul Catiţei şi așa m-a primit... A recunoscut îndată, spunîndu-mi „Catiţa a fost colegă de clasă cu mine”.

VB - *Dar cum s-a derulat incidentul acela de demult...*

VN – Am amintit cîte ceva mai devreme, dar voi detalia. În anii războiului era interzisă căsătoria între un creştin şi un evreu. Mama şi tata trăiau împreună, la începutul războiului amîndoi lucrînd în magazinul proprietate a familiei Neumann. În toamna anului 1940, atunci cînd legionarii s-au aflat la putere în România, magazinul a fost <vizitat> de Iosif Constantin Drăgan şi de o bandă de legionari. Prin înţelegere cu tata, mama preluase proprietatea sub numele ei. E o mărturie orală pe care mi-a lăsat-o moştenire şi pe care n-am avut posibilitatea s-o verific în documente. Probabil pentru că amîndoi aflaseră de dispoziţiile rasiale ale guvernului fascist şi de furia ce ameninţa orice familie evreiască, tata n-a fost prezent în magazin în zilele prigoanei legionare. Drăgan a intrat intempestiv - excesiv de sigur pe sine cum mi-a fost descris (aşa a rămas şi mai tîrziu, exact cum mi l-a descris mama) - şi a dorit să confişte magazinul sub motivul că e al unui <jidan> şi că legea de atunci cerea să fie confiscate toate averile evreieşti.

Mama nu s-a lăsat impresionată, a arătat că magazinul e proprietatea ei. De asemenea, ştiindu-l pe Drăgan din anii de şcoală, a îndrăznit să-l înfrunte. Era cunoscută şi îndrăgită în mediile româneşti ale oraşului, dar şi în mediile evreieşti ori în acelea ale vorbitorilor nativi de maghiară şi germană. Fusesse Miss Lugoj şi, la 23 de ani, avea o personalitate bine conturată. L-a ironizat pe Drăgan şi, printr-un gest ferm (rar întîlnit la vremea aceea printre femei), l-a dat afară din magazin. Povestea s-a repetat în timp ce tatăl meu a fost trimis în detaşamente de muncă obligatorie. Nici a doua oară, Drăgan n-a reuşit s-o convingă pe mama să părăsească magazinul. Cînd a revenit acasă, Andrei a fost profund impresionat de rezistenţa Catiţei, de solidaritatea ei, de modul cum îl apăra şi cum îl reprezenta în relaţiile cu autorităţile. Salvase tot ce se putea, dar mai ales îl păstrase nevătămat în faţa antisemiţilor şi a regimurilor totalitare pe admirabilul Bandi.

Catița l-a salvat pe Andrei (Bandi) în fața autorităților, în fața celor care vâneau evrei și care le confiscau proprietățile în numele așa-zisei românizări din anii răzbiului mondial, în fața fanaticilor de tot felul. Iar atunci când familiile se jucau de-a identitatea viitorului copil, mama știa deja de mult să fie liantul, să le vorbească tuturor în funcție de orizontul lor de așteptare, de nivelul lor de înțelegere a familiei și a vieții private. Se întâmpla același lucru și în relațiile cu partea creștină și în acelea cu partea evreiască. S-au căsătorit în 1950, după cinci ani de la terminarea războiului. Ideologiile identitare se stinseseră, dar se născuseră altele la fel de dezagreabile. Chiar și așa, au îndrăznit să meargă pe propriul lor drum, dând viață din viața lor, oferind o mostră de iubire și de prietenie din care m-am născut. Au trecut dincolo de instinct, au ținut departe, au căutat identificarea cu universalul, cu infinitul, cu dumnezeirea din om. Mi-au transferat minunatul lor credo pentru care le port tot respectul.

VB - *Spuneți că Banatul și Lugojul erau zone mai soft în privința antisemitismului. Din cauza faptului că etniile se înțelegeau, deci înseamnă că acest domn făcea o notă discordantă sau era vârful de lance...*

VN - De multe ori, românii și șvabii din Banat i-au protejat pe evrei în timpul războiului. E un lucru foarte important și trebuie subliniat. Deci, nu numai mama l-a ajutat pe tata, au fost mulți alții care i-au ajutat pe evrei. Știți cum cooperau familiile de creștini cu evreii? Pentru că legile le confiscaseră evreilor aparatele de radio, îi invitau în casă să asculte știrile la radio. Le împrumutau bicicleta, chiar dacă puteau să facă închisoare pentru gestul lor. Se duceau la curățatul zăpezii în locul evreilor, protejându-i mai ales pe cei în vârstă ori pe cei bolnavi. Când evreii erau urmăriți de autorități ori de cuiburile de legionari, îi ascundeau în casă. Au fost multe gesturi de solidaritate. Șvabii înrolați în armata germană și care înainte de război munciseră într-o fabrică proprietate evreiască, refuzau să ofere informații despre fostul lor patron. La Timișoara, Lugoj, în Banat în general, propaganda antisemită n-a avut un ecou similar aceluia din București și Iași, Basarabia și Transnistria. Populația a fost mai tolerantă, mai înțelegătoare, adesea s-a solidarizat cu evreimea locală și regională, împotriva discriminării pe criterii de religie, cultură și rasă. Cât despre domnul amintit, făcea parte din grupusul radical, unul ce făcea o notă discorandă. Din ceea ce știm pînă acum, era și un vîrf de lance.

VB - *Ideile astea deja constituie un fel de final, dar totuși, ultima întrebare pe care o pun mi-a fost sugerată chiar de către dialogul pe care l-ați avut înainte cu colegul Grațian Găldău, și anume al modului deschis și extrem de liber în care v-ați afirmat ca profesor. Ați reușit un dialog cu studenții și pe mine mă interesează de la ce principii didactice ați plecat pentru a putea transmite cât mai lejer și cât mai pe înțelesul tuturor tinerilor de astăzi, cei mai importanți, care duc istoria mai departe, adevărurile istorice.*

VN - Mi-a plăcut să lucrez cu copiii la liceu și la facultate. Ca să poți să comunici, în primul rând trebuie să cunoști, să studiezi. Pentru mine, studiul a fost a doua natură, a fost joaca de-a cititul, memoratul, povestitul. Întotdeauna le-am transmis studenților date și fapte puțin cunoscute, dar și anecdote spre a-i atrage spre cunoașterea realităților sociale, politice, culturale. Era, poate

că mai e, felul meu de a fi, căci prin ceea ce spun, eu trăiesc și retrăiesc fiecare pasaj al istoriei. Acesta m-a ajutat la analize și reflecții critice, dar și, când și când, la o implicare sentimentală. Trăiesc istoriile pe care le scriu. *Tentația lui Homo Europaeus* este o parte a biografiei mele. La fel, *Neam, Popor sau Națiune*. Am citit trecutul din documente și din cărți vechi și noi, dar și din perspectiva a ceea ce mi s-a întâmplat în viața de fiecare zi. Știam de foarte tânăr că există un mod ideologizat de a evoca istoria națională. De exemplu, etichetând oamenii, spunând că ăla e neamț și celălalt e evreu, că ăla e ungar și celălalt e sârb și așa mai departe. A fost un limbaj care m-a pus pe gânduri. Am încercat să le explic studenților că diferențele pe bază de limbă și tradiții sînt minore, că omul modern nu se identifică doar cu limba maternă, cu originile strămoșilor, cu locul în care s-a născut. Etichetările bazate pe aparențe limitează personalitatea individului. Sufletul și mintea omului se văd în vorbă și faptă, în cultura comportamentală, în arhitectura, organizarea sau aranjamentul casei personale, în relațiile cu semenii, în libertatea de a vorbi mai multe limbi și de a se identifica cu diverse comunități. Apoi, cum știm, omul se transformă continuu de la naștere și pînă la moarte, îmbogățindu-și gândul și acționînd pe baza lui și a experiențelor de viață. Prin urmare, să nu-i impunem limite cultural-comunitare. E ceea ce în repetate ocazii le-am transmis studenților, iar unii – în timp ce discutăm observ cu plăcere reacția pozitivă a domnului Grațian Găldău, fostul meu student de-acum trei decenii, astăzi, prietenul și neprețuitul Dvs. colaborator în cercetarea Lugojuului - au înțeles, preluat și valorificat astfel de idei ori sugestii înnoitoare incluse în cursurile și conferințele mele.

Interviu realizat de Vasile Bogdan

Victor Neumann: 28 octombrie 1953, Lugoj, Banat, România. Istoric, profesor, Universitatea de Vest din Timișoara; fondator, împreună cu prof. Armin Heinen (Universitatea/RWTH Aachen), al Școlii Doctorale Internaționale de Istorie Conceptuală <Reinhart Koselleck>. Director științific al Centrului de Studii Avansate în Istorie din cadrul Universității de Vest Timișoara; fost director al Muzeului Național de Artă Timișoara (2013-2021); Cercetător științific I, Academia Română, Filiala Timișoara. Premiul A.D. Xenopol al Academiei Române pentru cartea *Tentația lui Homo Europaeus* (1993). *Ordinul Național "Servicul Credincios" în grad de Cavaler conferit de președintele României pentru merite deosebite* (2002). Principalele publicații: *Tentația lui homo europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, Științifică, 1991; All, 1997; Polirom, 2006; RAO, 2015; Mega, 2022; *The Temptation of Homo Europaeus. Intellectual History of Central and Southeastern Europe*, Translated by Dana Miu, Columbia University Press, New York, 1993; Edited, revised and updated, Scala Publishers, Londra, 2020; *Ideologie și fantasmagorie*, Polirom, 2001; RAO, 2015; *Between Words and Reality. Studies on the Politics of Recognition and the Changes of Regime in Contemporary Romania*, Translated by Simona Neumann, The Catholic University of America, Washington, D.C., 2001; *Neam, Popor sau Națiune? Despre identitățile politice europene*, Curtea Veche, 2003 și 2005; RAO, 2015; Mega, 2021; *Essays on Romanian Intellectual History*, Universitatea de Vest, 2008; Institutul European, 2013; *Istoria României prin concepte* (editor&coautor împreună cu prof. Armin Heinen), Polirom, 2010; *Key Concepts of Romanian History*, CEU Press, 2013; *Interculturalitatea Banatului*, Univ. Al.I. Cuza, 2015; *Die Interkulturalität des Banats*, Frank und Timme Verlag, Berlin, 2015; *Evreii Banatului. O mărturie a multi-și interculturalității Europei Est-Centrale*, Brumar, 2016; *Conceptualizarea istoriei și limitele paradigmei naționale*, RAO, 2015; *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, Hasefer, 2018; *Modernity in Central and South-Eastern Europe. Ideas, Concepts, Discourses*, (editor împreună cu prof. Armin Heinen), RAO, 2018. *Istoria Banatului. Studii privind particularitățile unei*

regiuni transfrontaliere, (editor&coautor), Editura Academiei Române, 2015; 2016; *The Banat of Timișoara. A European Melting Pot*, Scala Publishers, Londra, 2019; *Kin, People or Nation? On European Political Identities*, Translated by Gabi Reigh, Scala Publishers, Londra, 2021.